

Ånden i frivillighed:
Marcel Mauss og gaveudveksling
i frivilligt socialt arbejde

Tina Nør Langager, Kamilla Terp Larsen, Ia Brix Ohmann

Essay, maj 2012

Masterstuderende, MSE hold 5, modul 1

Center for Socialt Entreprenørskab, Roskilde Universitetscenter

Vejleder: Gurli Jakobsen

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	3
2. Marcel Mauss og hans tid	4
3. Problemformulering.....	5
4. Definition af frivilligt socialt arbejde	6
5. Nøglebegreber i Mauss' gaveteori.....	7
6. Analyse: Frivilligt socialt arbejde set ud fra Mauss' gaveteori	8
<i>Borger</i> \leftrightarrow <i>Frivillig</i>	10
<i>Borger</i> \leftrightarrow <i>Frivillig organisation</i> \leftrightarrow <i>Frivillig</i>	12
<i>Frivillig organisation</i> \leftrightarrow <i>Stat</i>	14
7. Konklusioner	15
8. Perspektivering.....	16
9. Litteraturliste.....	19

1. Indledning

Der er aktuelt fokus på frivilligt socialt arbejde og den rolle, som frivillighed spiller i det danske velfærdssamfund, hvor frivillige omtales både som "velfærdssamfundets redningsmænd" (Mandag Morgen 2010) og som "serviceleverandører" (Mandag Morgen & Ældre Sagen 2011). Der tales også ofte om frivillighedens potentiale i forhold til at sikre innovation (Regeringen 2010). Interessen koncentrerer sig særligt om frivilligt arbejde på det sociale og sundhedsmæssige område, hvor en stram økonomisk dagsorden sætter kommunerne under pres. Der er stor politisk interesse for frivillighed, som kan ses både i den forrige V-K regerings Civilsamfundsstrategi og i regeringsgrundlaget for S-SF-R regeringen (Regeringen, 2011: 50).

Frivillighed kan defineres på mange måder. Vi vil i dette essay tage udgangspunkt i den definition af frivilligt socialt arbejde, som benyttes af Center for frivilligt socialt arbejde¹, hvor frivillighed defineres som handlinger, der sigter på at give enkeltindivider eller grupper en øget velfærd eller omsorg. Frivilligt arbejde kan ligeledes organiseres på mange måder. Vi vil i essayet se på det frivillige sociale arbejde, som i dag er organiseret i rammerne af en frivillig forening. Vi vil tage for givet, at frivillighed ofte udgør en væsentlig ingrediens i socialt entreprenørskab, jf. fx EMES netværket og også Hulgårds konstatering af, at "netværk indgår på lige fod med materielle ressourcer, *frivilligt arbejde* og en professionel indsats som nødvendige ressourcer" (Hulgård 2007: 61, vores fremhævelse).

Frivilligt arbejde og frivillige organisationer placerer sig midt i civilsamfundet og defineres ofte i modsætning til enten det offentlige eller det private. Når enten stat eller frivilligorganisation hylder det frivillige arbejde, taler begge parter ofte om det særegne ved frivillighed, som adskiller det fra fx offentlige serviceydelser eller kommercielle produkter. Samtidigt postuleres det, at frivilligt arbejde er medvirkende til at skabe social kapital. Men hvad består det særegne i? Hvad foregår der, når et menneske uden betaling i form af løn giver et andet menneske tid, nærvær og omsorg? Hvorfor er frivilligt arbejde ikke det samme som gratis arbejdskraft? Vi undrer os over, at vi finder masser af omtale af det særegne i frivilligheden,

¹ Center for frivilligt socialt arbejde er et landsdækkende videns-, kompetence-, og udviklingscenter, der blev oprettet i 1992. Centret er organiseret som selvejende institution under Social- og Integrationsministeriet. Bestyrelsen er beskikket af social- og integrationsministeren og repræsenterer ministeriet, Frivilligrådet, Kommunernes Landsforening, forskningen, det private erhvervsliv og andre relevante interessenter.

men at det, der foregår i frivilligt socialt arbejde, hovedsageligt beskrives i instrumentelle og markedsøkonomiske vendinger. Vi tror, at noget af det særegne i frivilligheden er knyttet til relationerne. Derfor har vi lyst til at prøve at belyse de relationelle aspekter i frivillighed med Mauss' teori om reciprocitet i gaveudveksling mellem individer og fællesskaber.

2. Marcel Mauss og hans tid

Marcel Mauss (1872-1950) skrev i 1924 *Essai sur le don – Essayet Gaven*, om ceremonielle udvekslinger blandt stammefolk i arkaiske samfund. Ifølge antropologen Anne Knudsens forord til den danske udgave af *Gaven*, skrev Mauss sit essay i en tid, hvor "modernitetens selvklaare baggrund var evolutionisme, der uden videre gik ud fra, at de vestlige, industrialiserede markedsøkonomier for det første var alle tidligere eller anderledes samfundsindretninger overlegne, for det andet var den uundgåelige konklusion på historien – og for det tredje adskilte sig radikalt fra tidligere eller anderledes samfund" (Knudsen i Mauss 2000: 9). Mauss var i opposition til sin tids samfundsdiskurs. Han anså mennesket som mere end et biologisk væsen, som bestående af både det fysiske, psykiske og åndelige. "Alle studerer eller burde iagttage adfærden hos det hele menneske og ikke stykke dem op i egenskaber" (Mauss 2000: 107). Med *Gaven* stillede Mauss spørgsmålstegn ved det uundgåelige ved sin tids "homo oeconomicus", det økonomiske menneske, som alene blev ledt af viden og fornuft. "Mennesket har meget længe været noget andet; og det har ikke ret længe været en maskine, slet ikke en regnemaskine. I øvrigt er vi heldigvis stadig fjernt fra denne evige og iskolde nyttekalkule" (Mauss 2000: 102).

For Mauss var der tre hovedtemaer i gaveudvekslingen: *Pligten til at give, pligten til at tage imod og pligten til at gengælde*. De tre temaer er universelle og gør sig gældende i mange af verdens samfund (Mauss 2000: 15). For Mauss var gaveudvekslingen selve grundlaget for sociale fællesskaber. Der udveksles hele tiden både til hverdag og fest, og gaveudvekslingen er grundlaget for velstand internt i samfundet og for fredelig sameksistens mellem nationer (Mauss 2000: 14-15). Gaveudveksling skal ifølge Mauss forstås som et *totalt socialt fænomen*, som involverer alle samfundets institutioner, dvs. religiøse, juridiske, moralske, økonomiske og sociale institutioner (Fæster i Andersen m.fl., 2009: 43). Forståelsen af sammenhængen mellem samfundets forskellige institutioner har haft stor betydning for eftertidens antropolo-

giske og sociologiske studier (Douglas i Mauss 1990: xvi-xix). Mauss' teorier finder således anvendelse i aktuel forskning, bl.a. i Ph.d.-studerende Christine Revsbechs analyse af den frivillige indsats i "City Year", hvor hun med udgangspunkt i Mauss benytter begreberne solidaritetsøkonomi og udvekslingskompetence².

Mauss søgte med sine sammenligninger af såkaldte primitive samfund at beskrive en udviklingsmodel for det moderne samfund, der *ikke* endte med at konkludere, at det industrialiserede markedssamfund var det mest civiliserede og højst udviklede af alle kendte samfundstyper. Ifølge Knudsen var der i Mauss' essay en indbygget kritik af det industrialiserede markedssamfund. "Hvis enhver materiel transaktion straks blev afsluttet ved at betalingen faldt – som på det anonymiserede marked – var sammenhængskraften i det sociale efter Mauss' opfattelse i fare" (Knudsen i Mauss 2000: 10). Mauss kan dermed placeres iblandt nutidens kritiske stemmer over for rational-choice teoriens myte om egen vinding (Hulgård 2007: 29). Mauss viser med *Gaven*, at han er uenig med "grundantagelsen om, at alle handlinger har en rationel karakter i den forstand, at mennesker bevidst kalkulerer de individuelle gevinster, en handling vil medføre" (Hulgård 2007: 30). Knudsen runder sit forord til *Gaven* af med at fremhæve, at Mauss også har noget at byde på i dagens debat om velfærdssamfundet: "I det globale samfund her ved årtusindeskiftet er det mere åbenbart end i Mauss' Europa anno 1923, at pengenes almene ækvivalent kun udgør en enkelt, begrænset del af sandheden om forholdet mellem menneskene og tingene – og menneskene og menneskene" (Knudsen i Mauss 2000: 12).

3. Problemformulering

Mauss har i sin forståelse af det sociale menneske relevans for vores forståelse af relationerne i frivilligt socialt arbejde. Vores problemformulering lyder derfor:

Hvordan kan Mauss' teori om gaveudveksling belyse relationerne i frivilligt socialt arbejde?

² Revsbech 2012: "Solidaritetsøkonomi – et økonomisk antropologisk perspektiv på læring i frivillige organisationer med eksempler fra ph.d. feltarbejde", forelæsning 12.05.12.

4. Definition af frivilligt socialt arbejde

Frivilligt socialt arbejde³ defineres overordnet set som ”handling, der sigter på at give enkeltindivider eller grupper en øget velfærd eller omsorg eller sigter på at løse velfærdsproblemer”. Ved frivilligt arbejde forstås ifølge Center for frivilligt socialt arbejde den indsats, der:

- Er frivillig, dvs. at den udføres uden fysisk, retlig eller økonomisk tvang. En person må ikke kunne trues med økonomiske eller sociale sanktioner (f.eks. afskæres fra et socialt netværk), hvis vedkommende ikke længere ønsker at udføre opgaven.
- Ikke er lønnet. Dette udelukker dog ikke, at en frivillig person modtager godtgørelse for udgifter, vedkommende har i forbindelse med udførelsen af opgaven, fx transport- og telefonudgifter. Eller at en person modtager et symbolsk beløb for sit frivillige arbejde.
- Udføres over for personer uden for den frivilliges familie og slægt. Derved adskilles frivilligt arbejde fra almindeligt husholdningsarbejde og omsorg over for familiemedlemmer.
- Er til gavn for andre end én selv og ens familie.
- Er formelt organiseret. Det betyder, at almindelig hjælpsomhed eller spontane handlinger, fx at følge en ældre eller handicappet person over gaden, bære indkøbsposer hjem fra Brugsen og lignende, ikke kan betegnes som frivilligt arbejde.
- Er aktiv. Dvs. medlemskab af en forening er ikke frivilligt arbejde.

Frivillige sociale organisationer beskrives som meget forskelligartede organisationer, hvor de fælles karakteristika, som indikerer tilhørsforholdet til den frivillige sektor, bestemmes af fem kriterier⁴ (Ibsen & Habermann i Boje m.fl., 2006).

I vores analyse ser vi på et specifikt eksempel på frivillighed. Det er vores udgangspunkt, at frivilligt socialt arbejde foregår i mødet mellem to mennesker. Det ligger implicit heri, at frivil-

³ I vores essay anvender vi ”frivillighed” som fælles betegnelse for frivilligt socialt arbejde og de frivillige organisationer inden for det sociale område. Vi anvender definitioner fra Center for frivilligt socialt arbejde samt fra Frivillighedsundersøgelsen fra 2006.

⁴ De fem kriterier er: formel organisering, uafhængig af det offentlige, nonprofit, selvbestemmende, frivilligt engagement og deltagelse.

ligheden foregår i nuet, at der er tale om unikke møder, samt at der er et element af uforudsigelighed. Vi ser relationen mellem en frivillig og en borger som en grundessens i det frivillige sociale arbejde, hvorfor vi i analysen af frivilligheden vil se på besøgsvenneordningen, hvor der udspiller sig en relation 1:1 mellem en borger og en frivillig. Inden vi vender os mod selve analysen, vil vi se på nogle af Mauss' væsentligste begreber.

5. Nøglebegreber i Mauss' gaveteori

Mauss' gavebegreb er meget rummeligt. Det er ikke kun ting, mennesker udveksler: "Det er frem for alt høflighedsbeviser; festmåltider, ritualer, militærtjeneste, kvinder, børn, danse, fester, markeder, hvor handel kun er en af faktorerne, og hvor cirkulation af rigdomme kun er et af målene..." (Mauss 2000: 18). Gaveudveksling har en social værdi. At mennesker giver, modtager og videregiver gaver, er med til at opretholde sociale relationer mellem mennesker samtidigt med, at ritualerne omkring gaveudvekslingen opretholder fælles værdinormer (Mauss 2000: 14). Parterne i udvekslingen bliver del af et fællesskab, og samtidigt viser det gensidig anerkendelse parterne imellem at give gaver. Fri vilje og forpligtelse går hånd i hånd i gaveudvekslingen – det er en iboende dobbelthed, som Mauss kalder *gavens reciprocitet*. Man kan ikke fritages fra at gengælde, og det er således "gavens lov", at den ikke kan være gratis (Mauss 2000: 9, 20, 53).

Ifølge Mauss giver man noget af sig selv med den gave, man giver, og efterfølgende har gaveobjektet en iboende kraft – *hau* – som skaber et bånd mellem giver og modtager (Mauss 2000:15, 49, 58-59). Denne del af gaveteorien handler om gensidigheden i de sociale relationer, man skaber over tid, når man udveksler med hinanden, giver hinanden noget af sig selv og dermed skaber en særlig relation og forbundethed. Man sikrer en samhørighed ved at give og modtage gaver. Samtidigt indebærer samhørigheden over tid, at man er forpligtet til at give gaver. Mauss' idé om *ånden i gaven* kan kaste et interessant lys over relationerne, der er mellem parterne i det frivillige arbejde.

Et andet vigtigt aspekt i Mauss' gaveudvekslingsteori er *ritualet* omkring gaveudvekslingen. Årsagen og måden, en gave overdrages på, kan være vigtigere end selve gaven. Gaveudveksling er altid forbundet med højtidelighed i respekt for modtageren. En gave må aldrig over-

drages på en ligegyldig måde, idet det sender et signal til modtageren om, at vedkommende ikke er betydningsfuld. Samtidig er pligten til at modtage implicit – en afvisning af gaven er ifølge Mauss det samme som en krigserklæring (Mauss 2000: 26).

Potlatch – det rivaliserende gavebytte – er et indiansk ord for at ernære eller fortære. Indianerne på den nordamerikanske vestkyst afholdte potlatch-fester, hvor værdier i alle former blev udvekslet og overbudt og i sin yderste konsekvens tilintetgjort. Men potlatch handler om mere end ødelæggelse (Mauss 2000: 55-57). Det handler om anerkendelse, ære, prestige og *manaen* – gavens magt. Hvis man som modtager ikke er i stand til at gengælde gaven, så ødelægger man hellere noget af sin egen rigdom end at tabe ansigt, ære og prestige (Mauss 2000: 21). Overfører vi den forståelse til relationerne i frivilligt socialt arbejde, kan det forklare, hvordan udvekslingen indebærer en sårbarhed, fordi gaverne – tid, nærvær og engagement – er knyttet til personen. At blive overbudt ved ikke at kunne gengælde gaven, kan opleves som en trussel, der medfører destruktion af egne værdier med risiko for mindsket selvværd (Revsbech 2012).

6. Analyse: Frivilligt socialt arbejde set ud fra Mauss' gaveteori

I et Mauss-perspektiv kan man kalde frivilligt arbejde et totalt socialt fænomen. Hvis frivilligt socialt arbejde er et totalt socialt fænomen, skal vi forstå frivilligt arbejde i relation til de omkringliggende institutioner, dvs. marked, stat og civilsamfund. Dette krydsfelt mellem sektorerne er det frivillige arbejdes vilkår på godt og ondt. Mauss nævner ikke frivillighed eller frivillige organisationer, som vi kender dem i dag, men vi kan se paralleller i hans menneskesyn og analyse af klaners ritualer i det nutidige frivillige sociale arbejde og den rolle, som de frivillige organisationer spiller.

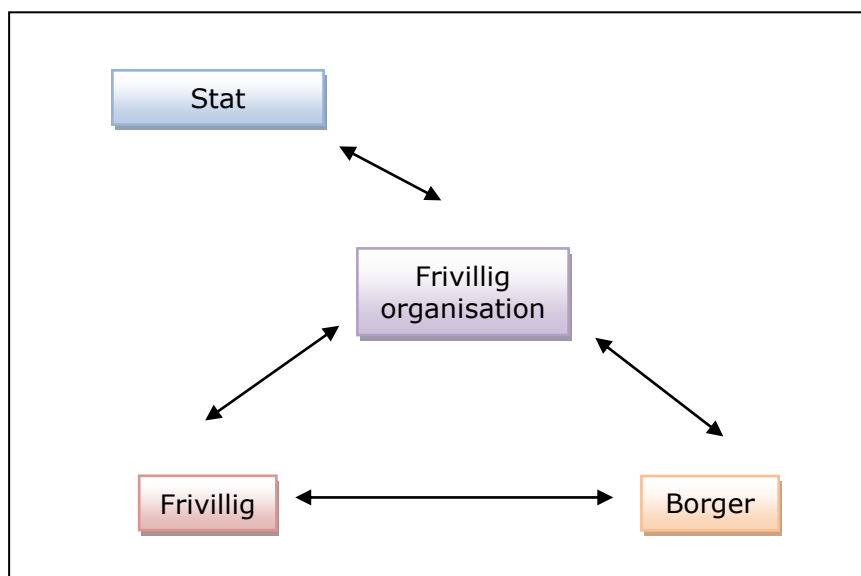
Vi vil belyse relationerne i frivilligt socialt arbejde konkretiseret i en idealiseret case: Aktiviteten "Besøgsvenner", som finder sted i regi af en større frivillig organisation, eksempelvis Ældre Sagen. Vi vil se på de involverede omkring tilbuddet: Borgeren, der får besøg, den frivillige besøgsven, den frivillige organisation og staten samt deres indbyrdes relationer. Ved hjælp af Mauss' begrebsverden vil vi forsøge at indkredse de relationer, der opstår på kryds og

tværs. Sammenkædet med ritualets betydning bliver det interessant at se på, at udvekslingen finder sted, og hvad det betyder for parterne, at man udveksler.

Vi kan se mindst tre niveauer i vores analyse af frivilligt socialt arbejde:

- Individniveauet, hvor den enkelte frivillige indgår i en relation ift. en enkelt borger
- Organisationsniveauet, hvor frivillige organisationer indgår i en koordinerende relation ift. at koordinere mange frivilliges indsats ift. mange borgere
- Samfundsniveauet, hvor frivillige organisationer indgår i en relation med staten

Relationerne kan illustreres ved følgende figur:

Christine Revsbech har i sin kommende Ph.d.-afhandling om solidaritetsøkonomi og læring i frivillige organisationer beskrevet tre samfundsmæssige økonomiske niveauer: Reciprocitet, redistribution og markedsøkonomi⁵. Her er graden af solidaritet afhængig af niveau, og der er størst solidaritet på det reciprokke niveau – eller det, vi kalder individniveauet i vores analyse, og mindst solidaritet på markedsøkonomisk niveau, eller det vi kalder samfundsniveau.

⁵ *Reciprocitet* er kendetegnet ved at være decentraliseret, solidaritetsopbyggende

Redistribution er kendetegnet ved at være centraliseret, handler om fordeling af goder, og fordrer en accept af central magt

Markedsøkonomi er kendetegnet ved at være anonym, gør brug af penge og er en upersonlig samhandlingsform (Revsbech 2012: "Solidaritetsøkonomi – et økonomisk antropologisk perspektiv på læring i frivillige organisationer med eksempler fra ph.d. feltarbejde", forelæsning 12.05.12).

Borger ↔ Frivillig

Umiddelbart er forestillingen om en frivillig besøgsven, at der er tale om et forhold, hvor borgeren er ensom og har behov for besøg, og den frivillige derfor kommer på besøg. Der er tale om et forhold hvor borgeren får, og den frivillige giver.

Ved at analysere besøget med udgangspunkt i Mauss, kan vi også se et forhold, hvor borgeren bliver vært og den frivillige bliver gæst. Så sker der noget med forholdet, fordi det bliver tydeligt, at begge parter gensidigt udveksler gaver med hinanden. Der er velkendte ritualer forbundet med at være vært og at være gæst. I indledningen af *Gaven* citerer Mauss fra *Hávámaol*, et gammelt skandinavisk Eddadigt (Mauss 2000: 13):

*Veed du en Ven, som vel du troer
og vil du Godt af ham vinde:
Sind du blande med ham og Gaver skifte,
ofte gå ham at gjæste.*

Når værten i vores case får besøg, bydes gæsten ofte på kaffe. Gæsten kan have en værtindegave med – måske på traditionel vis med kage til kaffen. Der kan således godt være fysiske objekter involveret. Men gaverne kan også være immaterielle. Gæsten kan påtage sig forskellige opgaver i værtens hjem, fx højtlesning eller stolegymnastik. Værten giver noget igen ved fx at dele sin livshistorie, men først og fremmest tilbyder han gæstfrihed, som for Mauss tillægges stor symbolsk værdi (Mauss 2000: 26). Som det fremgår af Eddadigtet, ”skiftes gaver” og ”sind blandes”.

Når besøget bliver en fast aftale, skabes der over tid en gensidig relation mellem gæst og vært. Begge parter giver hinanden tid og nærvær. Det særegne i relationen er således det immaterielle – tid og nærvær udtrykt som interesse for hinanden. De fysiske gaver, som gæsten har med, er et udtryk for, at man gengælder værtens gæstfrihed, en værtindegave som begge parter accepterer, fordi gaven har en værdi som middel til at forstærke den sociale relation, parterne er involverede i. Da besøgsven og -værter frivilligt vælger hinanden med samværet som primært formål, anser vi samværet og personernes personlighed, engagement og fælles interesse for hinanden som det væsentligste element gaveudvekslingen. Herved bliver både gæst og vært modtagere og givere i besøget, og begge parter bærer ansvaret for, at begivenheden

bliver 'god'. Det giver en gensidig anerkendelse, som Mauss beskriver som gavens ånd og magt (Mauss 2000: 25).

Går vi skridtet videre i analysen, kan vi postulere, at værten ud over tid og opmærksomhed får en værdighed via sin værtsrolle og gæstfrihed. Den frivillige får identitet som ressourcestærk, uanset sin alder, fordi vedkommende via besøget kan vise sit overskud. Den frivillige får en følelse af at gøre en forskel, at være noget for nogen, at være en del af en forpligtende relation. Det kræver *udvekslingskompetence* fra begge parter (Revsbech 2012). At turde sætte sig selv i spil kræver selvværd, og demokratisk dannelse, forstået som evnen til at italesætte egne behov og ressourcer. Disse sociale kompetencer er grundlaget for, at der kan skabes læring, solidaritet og social værdi gennem social interaktion.

Ligeværdigheden i relationen er vigtig. Hvis den frivillige alene ser sin vært som et offer og tilbyder for meget hjælp uden at se det andet menneskes ressourcer, er der risiko for det, som Mauss så i potlatch-ritualerne, og som Revsbech genfinder i det frivillige sociale arbejde og kalder for "destruktion af egne værdier". Frivillige organisationer i dag tager således ofte afstand fra tidligere tiders hattedamer – kvinder af det bedre borgerskab, der praktiserede velgørenhed over for de stakkels fattige – fordi den form for indsats skaber et asymmetrisk forhold mellem frivillig og borger. Mauss var også opmærksom på dette forhold: "Velgørenhed er stadigvæk sårende for dem, der tager imod den, og enhver moralsk anstrengelse går i retning af at fjerne den rige 'almisseuddelers' ubevidste fornærmende patronisering" (Mauss 2000: 89).

Teologen Bjarne Lenau Henriksen, som gennem mere end 40 år har arbejdet for en af de største frivillige sociale organisationer i Danmark, Kirkens Korshær, definerer relationen i frivilligt arbejde med mere nutidige ord: "Frivillighed handler om respekt og ligeværdighed. Det handler om at undgå ovenfra-og-ned hjælpen. Det handler om at fremme gensidigheden, også når der hjælpes. Vi tror måske, at den der hjælper, kommer med overskuddet, mens den der hjælpes sidder med underskuddet. Virkeligheden er dog nok den, at den, der sidder med underskuddet, ved meget mere om livet end den, der kommer med overskuddet (Henriksen 2011: 21). Gensidigheden i det ligeværdige forhold, hvor man giver noget af sig selv og modtager noget fra den anden for så at give igen, skaber bånd mellem giver og modtager i en cir-

kulær bevægelse. Ved at give og modtage gaver skabes en samhørighed. Samtidigt indebærer samhørigheden over tid, at man er forpligtet til at give gaver.

Borger ↔ Frivillig organisation ↔ Frivillig

Når vi bevæger os fra reciprociteten mellem frivillig og borger op på et organisatorisk niveau, er der tale om mere komplekse relationer, og uden empirisk grundlag er analysen vanskelige. Revsbech beskriver en bevægelse fra et niveau, hvor det er reciprocitet, der gælder, til et niveau, der er kendetegnet af redistribution. Det betyder, at udvekslingen ikke længere foregår alene som en direkte relation, men i højere grad kan sammenlignes med Mauss' beskrivelse af høvdingens centraliserede fordeling af goder.

Vi vil nu se på, hvad der sker på det organisatoriske niveau mellem frivillig organisation og hhv. frivillig og borger. Den frivillige organisation kan siges at spille en rolle som mediator mellem frivillig og borger. Organisationen skaber forbindelsen, da første kontakt mellem besøgsven og -vært sker via den frivillige organisation. Organisationen fungerer således som brobygger og sikrer, at spilleregler – eller ritualer i Mauss' optik – er på plads. I Ældre Sagens besøgstjeneste er der en kontaktperson, der matcher frivillig med borger, aftaler tid for mødet og er til stede som facilitator ved det første møde. Hun sikrer, at der er en aftale mellem besøgsven og besøgsvært omkring eksempelvis tid og tidsramme for kommende besøg, og gennemgår spilleregler som fx tavshedspligt. Kontaktpersonen er den frivillige organisations repræsentant og vedkommende bidrager således til at mødet bliver vellykket, og at muligheden for at etablere en værdig og gensidig relation er til stede. Vi ser her en parallel, hvor frivilligorganisationernes funktion i dag kan sammenlignes med klanerne og de ritualer, der underbyggede udveksling mellem forskellige aktører.

Vi kan også se, at der foregår en form for udveksling mellem den frivillige, der gerne vil gøre en forskel for et andet menneske, og den frivillige organisation. Frem for at gå over til genboen og banke på og tilbyde sin hjælp – med risiko for enten at blive afvist eller blive udnyttet til mere, end man har lyst til – kan den frivillige via den frivillige organisation få garanti for, at netop rammerne for udvekslingen er på plads jf. Mauss' tre temaer: pligten til at give, pligten til at modtage og pligten til at gengælde.

Den frivillige får samtidigt via den frivillige organisation mulighed for at indgå i et fællesskab eller netværk med andre frivillige, herunder deltage i fælles arrangementer. Revsbech har set lignende fænomen blandt frivillige i USA. "Manglende reciprocitet fra indsatte i det pædagogiske forhold kompenseres af Gud eller fællesskabet" (Revsbech 2008: 93). Hun har via interviews med frivillige erfaret, hvordan der i den virkelige verden findes ikke-ligeværdige relationer, hvor gengældelse af gaven tilflyder de frivillige også fra andre end borgeren. Endelig er der en symbolværdi på spil for den frivillige i at kunne sige, "jeg er frivillig, jeg gør en forskel for andre", hvilket giver en form for identitet.

Den frivillige organisation får også noget den anden vej. I diskursen om frivillighed og nødvendigheden af at skaffe flere frivillige (Regeringen 2010), kan den frivillige organisation tælle sine frivillige sammen som en form for arbejdskraft, hvor antallet af frivillige ind i mellem bliver omsat til arbejdstimer⁶. Den frivillige giver med sin tid og sit engagement således organisationen status og legitimitet. Ofte italesætter organisationen sit bidrag til den frivillige som konsulentstøtte, undervisning, forsikring, transportgodtgørelse og ID kort – men som nævnt oven for, er det væsentligste nok snarere, at den frivillige får en meningsfuld identitet. Der kan således godt være en diskrepans i oplevelsen af, hvad den frivillige modtager, og hvad organisationen siger, den giver. Revsbech er sit speciale om misbrugsforebyggende arbejde hos unge inde på modtagerperspektivet, som betragtes ud fra et gaveudvekslingsperspektiv (Revsbech 2008). Hun understreger, at ikke gavens art ment netop giverens motiv og dermed ånden i gaven har stor betydning for, om udvekslingen lykkes. Og hun konkluderer, at "Det er tanken, der tæller, fordi reciprocitetsformen er generaliseret og ikke balanceret eller negativ" (Revsbech 2008: 93).

For borgeren er der ligesom for den frivillige tale om, at den frivillige organisation er mediator mellem borger og frivillig, og besøget således bliver organiseret og dermed ritualiseret. Den frivillige organisation tilbyder også supplerende aktiviteter, eksempelvis aflastning for pårørende, hvilket kan opfattes som andet en relationen mellem borger og frivillig i sig selv. Borgeren, der henvender sig til en frivilligorganisation og efterspørger en besøgsven, giver

⁶ I Ældre Sagens frivilligpolitik står der således, at Ældre Sagen er stolt af... "at vi er over 11.000 frivillige. Indsatsen svarer til mere end 1.000 fuldtidsansatte og skaber hver dag glæde og livsmod hos andre mennesker" (Ældre Sagen, 2011: 2).

organisationen legitimitet – en form for eksistensberettigelse. Organisationen har i bund og grund brug for de ufrivilligt ensomme, så der er efterspørgsel på de frivillige tilbud. Der er tale om gensidighed i relationen i det fælles sociale system, som parterne indgår i.

Frivillig organisation ↔ Stat

I relationen mellem den frivillige organisation og staten er vi på et nyt og tredje niveau, som vi har kaldt samfundsniveau. Revsbech nævner i sin analyse af solidaritetsøkonomi ligeledes et tredje niveau, som hun kalder "markedsøkonomi" (Revsbech 2012). På dette niveau, forklarer Revsbech, er relationerne anonyme, og samhandlingsformen er upersonlig og styret af penge. Det er også penge, der er en af de centrale dimensioner i relationen mellem frivillig organisation og stat. Staten giver på sin side anerkendelse af det frivillige arbejde og den koordination, som den frivillige organisation står for, via kroner og ører. At være satspuljemodtager kan således ses som en form for blåstempling af organisationen og dens frivillige sociale indsats. Er en frivillig organisation anerkendt via en bevilling, er der også øgede muligheder for indflydelse og for at blive taget med på råd. Gennem bevillinger ønsker staten at modtage innovation og helhedstækning, og dermed muligvis bedre løsninger på sociale problemer. Fra den frivillige organisations perspektiv ses fx et bidrag i form af frivillige, der kan "kitte lokalsamfundet sammen" og "gøre ældre til en ressource frem for en byrde" (Ældre Sagen 2011).

Samtidigt sker det, at når staten har behov for vished om at få løst sociale problemer, får de frivillige organisationer flere krav om at kunne dokumentere effekterne af det frivillige arbejde, et såkaldt "socialpolitisk paradoks" ifølge § 18-redegørelsen for 2007. Nu er det staten, der ensidigt sætter rammen og definerer nogle krav, som også kan forstås som ritualer. Paradoxet er følgende: "Hvordan kan den særlige egenart i det frivillige sociale arbejde respekteres og måske endda videreudvikles, når der samtidigt i de nye samarbejder og partnerskaber med kommunale og statslige instanser stilles større krav om specifikke målbeskrivelser, om særlige performancekrav, om særlige tidsfrister for menneskers udvikling?" (Center for Socialt Entreprenørskab 2008: 19).

Frivillige organisationer italesætter på dette niveau også deres frivillige arbejde som et komplementært tilbud til borgeren, som skal ses i sammenhæng med de ydelser, som borgeren modtager fra det offentlige (Center for Socialt Entreprenørskab 2008: 13). Her er der således fare for, ifølge Bjarne Lenau Henriksen, at frivilligt arbejde bliver integreret i "det almindelige udbud af offentlig service". Resultatet er at "den frivillige sektor mister sin egenart" (Hulgård 2007: 92). Kunne man i Mauss terminologi se forholdet mellem stat og frivilligorganisation som en form for potlatch, hvor den frivillige organisation destruerer egne værdier?

7. Konklusioner

Essensen i Mauss' teori om gaveudveksling er pligten til at give, til at modtage og til at gengælde. Denne teori kan åbne blikket for, hvad der sker på det individuelle niveau i mødet mellem en frivillig og en borger. Den kan også give et perspektiv på det frivillige sociale arbejde, organiseringen af dette og på frivillighedens rolle i samfundet.

Vi anvender Mauss' iagttagelser af de primitive samfund som totale sociale fænomener, hvor gaveudvekslingen er omdrejningspunktet. Mauss' teori om udvekslingens iboende reciprocitet kan vi med fordel overføre til de menneskelige relationer i frivilligt arbejde, hvor pligten til at gengælde en gave og den udveksling, det skaber, beskriver de særlige kvaliteter, som frivilligheden har. Her har begrebet om ånden i gaven kunnet indkredse det cirkulære i gaveudvekslingen, mens ritualet som begreb kan forklare vigtigheden af den organisatoriske ramme.

Vi belyser i vores essay frivilligheden ud fra en idealiseret forestilling om mødet mellem to ligeværdige parter, besøgsvennen og -værten, mens der i relationerne på organisationsniveau og i særdeleshed på samfundsniveau kan være tale om manglende ligeværd. Dette ses i analysen som en diskrepans mellem, hvad det den ene part oplever at give og den anden part oplever at modtage i udvekslingen. Det er eksempelvis også på disse niveauer, vi kan se tegn på Mauss' potlatch, hvor den ulige udveksling af værdier risikerer at gøre den ene part underdanig. Men det også her, at vi savner, at Mauss forholder sig konkret til magt og det ulige magtforhold. Derfor finder vi det mindre frugtbart at anvende Mauss til at belyse det organisatoriske og samfundsmæssige niveau – i hvert fald uden empiri. Det falder også i tråd med, at

Mauss selv siger, at hans essay ikke er en færdig analyse, men alene en skitse til fremtidig forskning (Mauss 2000: 104).

Så kan vi til gengæld bruge Mauss' teori til at sætte fokus på de sociale bånd, der opstår, når der foregår gensidig udveksling, som forudsætter gensidig anerkendelse. På den måde kan relationsarbejdet i den frivillige sektor træde ud af konstruktionen med den ene part som hjælper og den anden som modtager. Der opstår i stedet et møde mellem to mennesker, et møde som den frivillige organisation har mulighed for at arrangere i praksis, og som staten kan vælge at fremme gennem økonomisk støtte.

Vi efterlyser i indledningen en beskrivelse af det særegne i frivillighed. Vi finder gennem vores analyse, at Mauss' teori om gaveudveksling kan nuancere synet og belyse netop det særegne element ved frivilligheden på 1:1 niveau, som vi ser det udfolde sig i reciprociteten, i den ritualiserede gensidige udveksling af gaver, som skaber social sammenhængskraft.

8. Perspektivering

Mauss beskriver gaveudvekslingen først og fremmest på mikrosociologisk niveau. Udvekslingen foregår mellem de enkelte høvdinge, der repræsenterer deres klaner. Da han skriver i en tid før begreber som netværk og social kapital er blevet en del af den sociologiske diskurs, bruger han ikke disse begreber. Men ligesom senere tiders sociologer, er han ikke kun optaget af handlingerne på individniveau, men på et organisatorisk eller institutionelt niveau. Mauss ville nok være enig i, at man "for at forstå individuelle handlinger og resultatet af individuelle handlinger må ... undersøge dem i deres sociale og politiske rum" (Hulgård 2007: 58). Ligesom Hulgård i dag siger, at social entreprenørskab ikke kun er en betegnelse for en aggregering af individuelle valg (Hulgård 2007: 58), siger Mauss at gaveudvekslingen skal forstås som en del af de relationer og den omverden, som den foregår i.

Men vi oplever, at Mauss med sit mikrosociologiske udgangspunkt, ligesom Putnam, kommer til kort når det handler om at analysere magt på det institutionelle niveau (Hulgård 2007: 70). Tilsyneladende opererer alle klaner og stammer i Mauss' optik med fælles forståelse af værdier, og den eneste form for uligevægt bliver udtrykt i potlatch, hvor forskellige stammer prøver

på at overgå hinanden ud fra samme værdier. På studieturen for MSE Hold 4 og Hold 5 den 21. april 2012 gik turen til Christiania. Vi hørte om perioden i 1980'erne, hvor rockerne satte dagsorden på Pusher Street. Det gældende konsensusdemokrati stod magtesløst over for rockernes trussel om vold, indtil politiet fandt et lig, og derpå arresterede alle med rygmærke. Der var umiddelbart stort diskrepans mellem de to grupperingers værdier. Ville Mauss se relationen mellem rockere og christianitter som en form for potlatch?

Essayets teoretiske analyse skaber grundlag for at undersøge feltet empirisk. Det kunne være interessant at undersøge parternes handlinger og oplevelser i deres indbyrdes relationer ved observation og interviews.

Når vi anvender Mauss' *gaveudvekslingsperspektiv* tilført Revsbechs *udvekslingskompetence* får vi lyst til at undersøge fx via interview, om det også er sådan parterne i en besøgsvenneordning opfatter sig selv og deres indbyrdes relation. Tilsvarende kunne det være interessant at undersøge, om den udveksling, vi forestiller os foregår på det organisatoriske niveau mellem den frivillige, borgeren og den frivillige organisation, også er sådan disse parter ser deres indbyrdes udveksling. Vi har bl.a. identificeret den frivillige organisation som brobygger, men Mauss har ikke identificeret denne rolle i sin beskrivelse af gaveudvekslingen, måske fordi han ikke selv har lavet empiriske undersøgelser.

Endelig er der det tredje samfundsmæssige niveau, hvor vi både kunne gå tættere på forskellige tekster, eksempelvis Civilsamfundsstrategien, et udvalg af kommunale frivilligpolitikker samt en række frivilligorganisationers formuleringer vedr. samarbejdet med det offentlige. Her kunne vi lave en egentlig diskursanalyse og så samtidigt undersøge, hvordan de involverede parter oplever deres indbyrdes udveksling. Vores tese er, at der er større diskrepans mellem motivationen og intentionen bag udvekslingen jo mere abstrakt den bliver – hvilket vi kunne undersøge igen via interview med repræsentanter for udvalgte interessenter, eksempelvis frivilligorganisationer.

I forlængelse af det socialpolitiske paradoks, som beskrives kritisk i § 18-redegørelsen (Center for Socialt Entreprenørskab 2008) finder vi det fx interessant at se, hvordan frivillighe-

dens vilkår beskrives i *Den frivillige sociale indsats* (Center for frivilligt socialt arbejde 2011)⁷. I årsrapporten beskrives den frivillige sociale indsats i positive vendinger som skaber af "synergi og helheder til gavn for os alle", ligesom indsatsen skal "udfylde de forskellige og særlige behov, som opstår i samfundet (Center for frivilligt socialt arbejde 2011: 8,15). Samtidig indsættes frivilligheden i en retorik om offentlig opgaveløsning og vækst, idet den skal tjene som "et supplement til den kommunale opgaveløsning", og organisationerne skal være "serviceydere" (Center for frivilligt socialt arbejde 2011: 9,42). Rapporten priser det frivillige sociale arbejdes særegenhed, men de værdier er indlejret i en markedsøkonomisk kontekst, hvilket vi finder tankevækkende, om ikke problematisk. Hvordan vi taler om, i dette tilfælde, frivilligheden, er væsentligt, og Pascal Dey konstaterer, at vi netop skaber virkeligheden gennem den måde, vi italesætter den på (Dey 2006: 122). Derfor ville det være interessant at foretage en analyse af de mange forskelligartede ytringer om frivilligheden.

Italesættelsen af at alle borgere er en ressource for fællesskabet, er for nylig blevet præsenteret af Mandag Morgen med begrebet "Den aktive borger". "Retten til at være noget for nogen" bliver defineret som en borgerrettighed i velfærdssamfundet anno 2012. Der er ikke tale om ansvaret tilbage til den enkelte. Ansvaret skal tilbage til fællesskabet på en ny måde. Det handler om at bevæge diskursen fra uafhængighed til forbundenhed, hvor samfundet skal understøtte rammerne for borgernes muligheder for at indgå i relationer – både i familie, lokalområde, fritidsaktiviteter og arbejde (Mandag Morgen 2012: 3,14). I den sammenhæng ville det være interessant at se på, om Mauss' teori kan bidrage til et nyt perspektiv, idet Mauss også forudså, at vi som samfund altid vender tilbage til en til en form for gruppemoral (Mauss 2000: 92). "Fra uafhængighed til forbundenhed" leder også tanker hen mod empowermentbegrebet. Empowerment kan være såvel mål som proces og har relevans, hvis man ønsker en grundlæggende ændring i svage gruppers indflydelse på og kontrol over eget liv, for at opnå en større lighed i samfundet (Hvas & Thesen 2002: 164: 5361-5). I modsætning til Mauss er en af styrkerne i empowermentteorien, at den forholder sig til magt og er bevidst om, at magtrelationerne altid er i spil. Med det udgangspunkt kan empowerment være et supplerende perspektiv til Mauss' gaveudveksling i relation til frivillighed på såvel individ, organisatorisk og samfundsniveau.

⁷ Denne seneste årsrapport fra 2011 er den første af sin slags og er at betragte som en statslig ytring om den rolle, frivilligheden skal spille i Danmark.

9. Litteraturliste

- Center for frivilligt socialt arbejde 2011: *Den frivillige sociale indsats. Årsrapport 2010*, Socialministeriet, København.
- Center for frivilligt socialt arbejde 2012: www.frivillighed.dk.
- Center for Socialt Entreprenørskab 2008: *Kommunernes samarbejde med de frivillige sociale foreninger. En casebaseret analyse udarbejdet af Center for Socialt Entreprenørskab, § 18-redegørelsen 2007 – kvalitativ del*, Velfærdsministeriet, København.
- Dey, Pascal 2006: The rhetoric of social entrepreneurship: paralogy and new language games in academic discourse, i: Chris Steyaert & Daniel Hjorth red.: *Entrepreneurship as Social Change. A Third Movement in Entrepreneurship Book*, Edward Elgar Publishing.
- Douglas, Mary 1990: No free gifts. Foreword, i: Marcel Mauss: *The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies*, Routledge, London.
- Fæster, Monika 2009: Socialt entreprenørskab i spændingsfeltet mellem det sociale og økonomi, i: Linda Lundgaard Andersen, Torben Bager & Lars Hulgård red.: *Socialt entreprenørskab. GEM-antologi 2009*, Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Hvas, Anne Charlotte & Thesen, Janecke 2002: At styrke patientens egne kræfter og at modvirke undertrykkende kræfter: »Empowerment« i et medicinsk perspektiv i: *Ugeskrift for Læger* 2002; 164: 5361-5.
- Henriksen, Bjarne Lenau 2011: Nu kan det snart være nok! – om frivillighedens uanede ressourcer, i: *uden for [nummer]*, årg 12, 2011, nr. 23, s. 14-21.
- Hulgård, Lars 2007: *Sociale entreprenører. En kritisk indføring*, Hans Reitzels Forlag, København.
- Ibsen, Bjarne & Habermann, Ulla 2006: Definition af den frivillige sektor i Danmark, i: Thomas P. Boje, Torben Fridberg & Bjarne Ibsen red.: *Den frivillige sektor i Danmark – omfang og betydning*, Socialforskningsinstituttet, København.
- Knudsen, Anne 2000: Forord, i: Marcel Mauss: *Gaven. Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund*, Spektrum forlag, Oslo.
- Mandag Morgen 2010: Velfærdens Iværksættere – en dansk strategi for socialt iværksætteri, Mandag Morgen, København.
- Mandag Morgen & Ældre Sagen 2011: Vel fair? Et debatoplæg om velfærd og frivillige, marts 2011, Ældre Sagen, København.
- Mandag Morgen 2012: Den aktive borger – Hvordan flere borgere kan spille en større rolle i velfærdssamfundet, Mandag Morgen, København.

Mauss, Marcel 2000: *Gaven. Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund*, Spektrum forlag, Oslo.

Regeringen 2010: *National Civilsamfundsstrategi. En styrket inddragelse af civilsamfundet og frivillige organisationer i den sociale indsats*, oktober 2010, Socialministeriet, København.

Regeringen 2011: *Et Danmark, der står sammen. Regeringsgrundlag*, oktober 2011, København.

Revsbech, Christine 2008: *Tanken der tæller. En pædagogisk antropologisk analyse af udveksling og gavegivning i PRIDE Youth Programs, USA*, Speciale, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Århus Universitet, København.

Revsbech, Christine 2012: *Solidaritetsøkonomi – et økonomisk antropologisk perspektiv på læring i frivillige organisationer med eksempler fra ph.d. feltarbejde*, forelæsning 12.05.12, Center for Socialt Entreprenørskab, Roskilde Universitetscenter.

Ældre Sagen 2011: *Ældre Sagens frivilligpolitik*, april 2011, København.